

БАГАТОАСПЕКТНІСТЬ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Україна, починаючи з часів проголошення незалежності, постійно здійснює реформування національної економіки з метою підвищення її конкурентоздатності та ефективності. Проте результатами реформ, які проводяться із залученням міжнародної технічної допомоги і з врахуванням рекомендацій МВФ, є кризові реалії сьогодення: наявність стагнації практично у всіх галузях народного господарства.

Причини довготривалих негативних змін в Україні не можливо адекватно пояснити через основні ортодоксальні концепції Дж. М. Кейнса, А. Смита та А. Маршалла. Парадигма "економікс" не може висвітлити закономірності трансформацій у глобальній економіці. Провідні вітчизняні науковці стверджують, що західна "економікс" проявила неспроможність у вирішенні завдань розвитку і використовувала неолібералізм в економічних політиках для перерозподілу багатства і доходів на користь багатих [1, с. 31]. Це обумовлює потребу в перегляді загальноприйнятих уявлень класичної економічної науки.

Економічний розвиток як об'єкт дослідження давно вивчається науковцями всього світу. В результаті їх пошуків існують та удосконалюються такі наукові концепції, як теорія інноваційного розвитку [2], [3], еволюційна економіка [4], [5], теорія економічних циклів [6], синергетична економіка [7], [8], теорія сталого розвитку [9], [10]. Кожна концепція акцентує увагу на певних аспектах досліджуваного процесу та інтерпретує їх через свою систему поглядів. Існує об'єктивна необхідність об'єднання й узгодження отриманих наукою знань з розвитку економічних систем і формування на базі них універсальної наукової парадигми.

Загальнонаукове поняття «розвиток» трактується як процес закономірної спрямованої незворотної зміни об'єкта до більш якісного стану [7, с. 70]. Синергетика (або теорія самоорганізації) стверджує, що об'єктом, який може розвиватися, є тільки відкрита нелінійна система. Розвиток такої системи – це процес якісних змін у її складі, зв'язках і поведінці (функціонуванні у часі) [7, с. 71].

Варто відрізнити процеси розвитку, зростання і функціонування. Система може виконувати функції, але не розвиватися. Розвиток відбувається лише під час функціонування системи. Його результатом може стати зростання, ускладнення, скорочення чи спрощення елементів і зв'язків. Зростання є розвитком тільки у разі наявності якісних змін.

Відомо, що економічна система являє собою сукупність ресурсів і економічних суб'єктів, які

взаємодіють між собою під час виробництва, розподілу, обміну та споживання [7, с. 26]. З позиції теорії стійкого розвитку, економіка є складовим елементом системної тріади "людина (населення) – біосфера – економіка" [9, с. 49-50]. Відповідно, національна економіка – це відкрита система, навіть якщо вона функціонує за закритою моделлю, тому що має зв'язки із соціумом і природою.

Зміст розвитку економічних систем по різному розкривається в наукових концепціях. Домінуюча парадигма "економікс" досліджує лише економічне зростання як поступальний рух економіки, що супроводжується збільшенням обсягів виробництва товарів і послуг. Еволюційна теорія пов'язує розвиток, у першу чергу, з адаптацією економічної системи до умов зовнішнього середовища за рахунок мінливості, спадковості та відбору її компонентів, зв'язків і механізмів функціонування. За інноваційною теорією економічний розвиток пояснюється стихійним і дискретним виникненням інновацій: створенням нового блага, впровадженням нового методу виробництва, освоєнням нового ринку, отриманням нового джерела сировини, реорганізацією [2, с. 159].

Синергетична економіка розглядає розвиток як циклічну зміну еволюційної (адаптаційної) та стрибкоподібної (біфуркаційної) стадій [7, с. 83]. Протягом еволюційного періоду зміни відбуваються уповільнено, однак у системі накопичується ентропія (хаос) і здатність економіки до адаптації знижується. Вона поступово наближується до точки біфуркації (розгалуження), де відбувається вибір подальшого шляху її розвитку. Під час вибору напрямку руху значну роль має фактор випадковості. Проходження точки біфуркації спричиняє трансформацію структури економіки, її зв'язків, компонентів і поведінки [7, с. 54].

Розвиток не являється рівномірним зростаючим процесом. Його об'єктивною закономірністю є циклічність, тобто чергування етапів піднесення та спаду. В теорії виокремлюються декілька різних за тривалістю циклів: аграрні, фінансово-економічні, промислові, будівельні, великі й надвеликі, які накладаються та синхронізують між собою [6]. Цикли один від одного прийнято відділяти кризами.

Економічні кризи – це окремий предмет наукових досліджень. Згідно з синергетичною концепцією кризи мають біфуркаційну природу [8, с. 112], тому їх слід розглядати як біфуркаційний етап розвитку. Класична економіка пояснює причини криз переважно матеріальною основою порушення рівноваги у функціонуванні економічної системи,

зокрема необхідністю поновлення активної чи пасивної частин основного капіталу, надвиробництвом, тощо. Проте, все більше науковців звертають увагу, що причинами сучасних криз є їх соціальний характер [8, с. 117].

Традиційна теоретична економіка найчастіше абстрагується від нелінійних і нестійких процесів. Синергетика, навпаки, стверджує, що без таких процесів розвиток відсутній. Нестійкість є джерелом різноманіття в еволюції. Флуктуації разом з накопиченими у системі протиріччями створюють ентропію, тобто хаотичність. А хаос за своєю природою амбівалентний: творчий через свою руйнівність і руйнівний на базі конструктивності.

Адаптація економіки як складної системи під час розвитку відбувається через самоорганізацію, тобто через встановлення порядку за рахунок узгодженої взаємодії компонентів всередині економічної системи (кооперації) [7, с. 72-73]. Завдяки самоорганізації розвиток самоналагоджується, але ефективність цього процесу залежить від рівня самоорганізації в системі.

Вагомим аспектом економічного розвитку є цілеспрямованість. Наявність цілі "забезпечує цілісність системи" [7, с. 61], впливає на її структуру та поведінку. В синергетиці ціль розглядається як аттрактор – майбутній стійкий стан до якого неминуче еволюціонує система. Рух до цілі відбувається завдяки "тяжінню" аттрактора. У точці біфуркації економічна система здійснює вибір цілі з "детермінованого поля можливостей" або напрям власної деградації та руйнування.

Позиції наукових концепцій відносно ролі держави у розвитку економіки суттєво відрізняються: в одній групі теорій, зокрема кейнсіанстві, держава розглядається активним суб'єктом ринку та повинно втручатися в економіку, в іншій групі (включаючи неолібералізм) держава є зовнішнім суб'єктом по відношенню до економіки, а її регуляторна роль обмежена.

Третя група теорій, до яких відносяться синергетична економіка і теорія сталого розвитку, дотримуються найбільш вірної позиції, що держава "діє як зовнішня сила, так і внутрішня" [7, с. 42]. Держава, виконуючі функції компонента економіки (виступаючи у ролі власника чи партнера приватного бізнесу) та функції середовища (формуєчи законодавство, що регулює економічні відносини), призначена зменшувати внутрішню ентропію, "гасити" флуктуації, пом'якшувати руйнівність криз, захищати національні інтереси від агресивних дій зовнішнього середовища. Одночасно помилкові регуляторні впливи можуть підвищувати ентропію в економічній системі. Під час регулювання економіки важливо усвідомлювати, що економічний розвиток забезпечується у першу чергу завдяки процесам самоорганізації, тому найголовніша регуляторна

функція держави – стимулювати самоорганізацію національної економіки, підвищувати її рівень, спрямовувати самоорганізацію у бажане русло до обраних орієнтирів.

Економіка коеволуціонує з навколишнім середовищем. Під час пояснення економічного розвитку обов'язково слід брати до уваги не лише чисто економічні параметри, а й соціальні фактори, такі як мораль, етика, суспільні цінності, культура, менталітет. Не випадково лауреат Нобелівської премії А. Сен вважає, що економічний розвиток – це процес, у центрі якого перебуває людина [8, с. 11]. Тому для сталого розвитку акцент має бути зроблено саме на людині та відносинах між людьми [10, с. 5]. Проблему слід вирішувати не лише у площини матеріальних і технологічних чинників, але й у сфері суб'єктного характеру, у тому числі справедливого користування результатами [10, с. 9].

Проаналізовані інтерпретації аспектів економічного розвитку науковими концепціями дозволяють висвітлити наявне багатоманіття поглядів на сутність досліджуваного предмету, глибше з'ясувати його змістовне наповнення, усвідомити потребу в переході на нові світоглядні підходи в економічній науці та ініціювати пошук дієвих рішень сучасних економічних проблем.

Список літератури

1. П. С. Єщенко, та А. Г. Арсенко, "Нова парадигма розвитку економіки – настійливе веління нашого часу", *Економіка і прогнозування*, № 1, с. 28-47, 2011.
2. Й. А. Шумпетер, *Теорія економічного розвитку*. Москва, Росія: Директмедиа Паблішинг, 2008.
3. М. Н. Чечуріна, "Теоретические подходы к исследованию управления инновационным развитием сложных экономических систем", *Вестник МГТУ*, том 14, № 1, с. 12-16, 2011.
4. Нельсон Р., Уинтер С., *Эволюционная теория экономических изменений*. Москва, Росія: Дело, 2002.
5. Г. Г. Горбач, "Эволюционная экономика как альтернативная парадигма «economics»", на *III междунар. науч.-практ. конф. Актуальные проблемы менеджмента и экономики в России и за рубежом*, ИЦРОН Новосибирск, 2016, с. 14-20.
6. В. П. Кузьменко, "Теорія економічних циклів і глобальна фінансова криза", *Інститут еволюційної економіки. Публікації*, Бер. 03, 2011. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://iee.org.ua/ua/publication/146/>. Дата звернення: Бер. 27, 2019.
7. Е. А. Ерохіна, *Теорія економічного розвитку: (системно-самоорганізаційний підхід)*. Томск, Росія: Изд-во Томского университета, 1999.
8. Е. Г. Пугачева, и К. Н. Соловьевко, *Самоорганизация социально-экономических систем*. Иркутск, Росія: Изд-во БГУЭП, 2003.
9. Л. Г. Мельник и др. *Устойчивое развитие: теория, методология, практика*. Сумы, Україна: Университетская книга, 2009.
10. М. Хвесик, та І. Бистряков, "Парадигмальний погляд на концепт сталого розвитку України", *Економіка України*, № 6, с. 4-12, 2012.